

VAN İLAHİYAT DERGİSİ

Van Journal of Divinity

ISSN: 1300-4530 | e-ISSN: 2667-615X
Aralık / December | 2023, 11/19: 138-154

Ebû 'Alî el-Fârisî'nin el-Hücce Eserinde Kıraat Olgusu

The Phenomenon of Recitation in The Study Titled Al-Hujjah of Abû 'Ali Al-Fârisî

HABİP KALAÇ

Dr., Bağımsız Araştırmacı
PhD., Independent Researcher
Mardin, Türkiye
hkalac30@hotmail.com

ORCID ID: [0000-0001-7800-2610](https://orcid.org/0000-0001-7800-2610)

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received: 20 Nisan/April 2023
Kabul Tarihi | Accepted: 22 Ekim/October 2023
Yayın Tarihi | Published: 15 Aralık/December 2023

Atıf | Cite as

Kalaç, Habip. "Ebû 'Alî el-Fârisî'nin el-Hücce Eserinde Kıraat Olgusu". *Van İlahiyat Dergisi* 11/19 (Aralık 2023), 138-154. <https://doi.org/10.54893/vanid.1286034>
Kalaç, Habip. "The Phenomenon of Recitation in The Study Titled Al-Hujjah of Abû 'Ali Al-Fârisî". *Van Journal of Divinity* 11/19 (December 2023), 138-154. <https://doi.org/10.54893/vanid.1286034>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vanid>
Mail: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Ebû 'Alî el-Fârisî'nin el-Hücce Eserinde Kıraat Olgusu

Öz

Kıraat olgusu İslâm ilimleri arasında erken sayılacak bir dönemde yerini almış ve günümüze kadar gündemdeki canlılığını muhafaza etmiştir. Bu hususu sağlayan unsurların başında kıraatlerin bünyesinde barındırdığı farklı vecihlerin kaynak olmaya elverişli olabilmeleridir. Zira bahsi geçen disiplin; tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilimlere de kaynak teşkil ederek söz konusu canlılığını koruyabilmektedir. Kıraat olgusunun klasik dönemdeki bu canlılığı, günümüz akademik çalışmalarında da görülmektedir. Ayrıca kıraatler konusunda gerek ülkemizde ve gerekse ülkemiz dışında bir hayli araştırma yapılmış olması farklı bir açıdan kanıt teşkil etmektedir. Bu anlamda birçok kişinin kıraat ilmiyle alakalı nitelikli eserler üreterek alana dair müstakil çalışmalarına katkı sundukları bilinmektedir. Kıraat ilmine katkı sunan şahsiyetlerden biri Ebû Ali el-Fârisî olup klasik medrese geleneğinde eseri rağbet gören kişilerdendir. Müellifin yaşadığı coğrafya ve zaman dilimine bakıldığında kıraatler bulunduğu yerin dışında geniş alanlara yayılmıştır. İşte bu yayılma düşüncesinden hareketle Fârisî bir çalışma ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber filolog olması hasebiyle müellife ait bir hayli eser ismi zikredilmektedir. Bundan ötürü müellifimiz ortaya koymuş olduğu eserleriyle kendisinden sonra telif edilmiş olan birçok çalışmada referans gösterilerek ön plana çıkmaktadır. Öte yandan müellif çalışmasını her ne kadar kıraat ilmine münhasır kılmamışsa da farklı okuyuş vecihlerini yoğun bir şekilde işleyerek tevcihte bulunmuştur. Özellikle kıraatlerin geçerli sayılması için kendisinde bulundurması gereken üç temel kriterden biri olan bir vecihle de olsa Arab diline uyma şartı, müellifi kıraatlerde dil faktörünü yoğun bir şekilde işlemeye sevk etmiştir. Onun dil olgusuyla kıraatleri sentezlemesi dikkatleri çekmektedir. Bundan ötürü dilsel tahlil yaparken gerekçenin temellendirilmesinde Kur'ân kıraatlerine müracaat etmenin öneminden hareketle müellifin eserinde kıraatlere dayalı birtakım tespitler yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Hicrî IV. yüzyılda yaşamış olan Ebû Ali el-Fârisî (öl. 377/987) tarafından kaleme alınan *el-Hücce fi 'ileli'l-ıqrâ'ati's-seb'a* isimindeki eserde Fârisî'nin ele aldığı kıraat yöntemini ve keyfiyetini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Arab Dili, el-Fârisî, Tefsir, Fıkıh.

The Phenomenon Of Recitation In The Study Titled Al-Hujjah Of Abu 'Ali Al-Fârisî

Abstract

The phenomenon of recitation took its place in Islamic sciences in early period, and it has maintained its vitality in the agenda until today. The primary factor that ensures this is the fact that the different aspects contained in the recitations can be suitable as a source. Because the discipline in question can maintain its vitality by constituting a source for sciences such as tafsir, hadith and fiqh. This vividness of the phenomenon of the recitation in the classical period is also seen in today's academic studies. In addition, the fact that a great number of researches have been carried out about recitation both in our country and abroad constitutes an evidence from a different perspective. In this sense, it is known that many scholars contributed to the science of recitation by producing qualified autonomous studies related to the discipline. One of the figures who contributed to the science of recitation is Abû 'Alî al-Fârisî, whose work was in demand in classical madrasah tradition. Considering the geography and the time period in which the author lived, it is seen that the recitations have spread to wide areas of their present places. Fârisî has presented a study, based on the idea of expansion. In addition, a number of works belonging to the author are mentioned since he is a philologist. Therefore, the author comes to the fore with his works by being shown as a reference for many studies compiled after him. On the other hand, although the author has not remained his study exclusive to the science of recitation, he elaborated different aspects of recitations by intensively processing them. In particular, the requirement to comply with the Arabic language, at least in one aspect, which is one of the three basic criteria that the recitation must have in order to be considered valid, led the author to focus intensively on the language factor in recitations. That the author synthesized the phenomenon of language with the recitations attracts attention. Therefore, some determinations were made based on the recitations on the author's study based on the importance of referring to the recitations of the Quran at building determinations when making a linguistic analysis. The aim of this study is to reveal the method and the quality of the recitation that Fârisî discussed in the study titled *al-Hujja fi 'ileli'l-ıqrâ'ati's-seb'a*, written by Abû 'Alî al-Fârisî (d. 377/987) who lived in the 4th century Hijri.

Keywords: Recitation, Arab Language, al-Fârisî, Tafsir, Fiqh.

Giriş

Hız. Peygamber sonrası dönemde İslâm coğrafyasının Arab yarımadası dışında yayılmış olması beraberinde birçok yenilik getirmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda sahâbenin fethedilen yerlere yerleşmesi, ilim halkalarının kurulması, genişlemesi ve bu halkaların geniş alanlara yayılması neticesinde başta İslâm ilimleri olmak üzere hayatın farklı alanlarında ilerlemeler kaydedilmiştir.¹ İşte Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî'nin yaşadığı dönem, bahsi geçen gelişmelerin yaşandığı zaman dilimidir. Fârisî'nin ortaya koyduğu eseri de bu döneme rastlaması nedeniyle dil ekseninde önemli bir pay elde etmiştir. Bununla beraber başta dil kaideleri olmak üzere kıraat vecihlerine de ayrı bir yer açmakla çalışmasını önemli kılmıştır. Bunun neticesinde zikredilen eser dil ve kıraat alanında referans gösterilmiştir. Zira eser, içerik açısından okuyucuya oldukça zengin bilgiler sunmaktadır. Öyle ki Fârisî de Sîbeveyh gibi (öl. 180/796) yaşadığı dönemdeki ulema tarafından önemli sayılmış, üretken ve kendisinden sonraki çalışmaları etkilemiştir² şeklindeki söylemin haklılık payı ortaya çıkmaktadır.

İbn Hallikân'ın (öl. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân* ismindeki eserinde verdiği bilgiye göre Fârisî Hicrî 288 yılında doğmuştur.³ Kaynakların aktardığı bilgi doğrultusunda Fârisî, Şiraz yakınlarında bulunan Fesa kasabasında dünyaya gelip yirmi yaşına kadar burada kalmıştır.⁴ Bununla birlikte müellifin hayatı hakkında kaynakların sınırlı bilgi aktarması hasebiyle yeterli bilgiye sahip değiliz.⁵ Yaşadığı yerden ayrılarak yerleştiği Bağdat'ta on yıl kaldıktan sonra ilim açısından uygun bir ortam olmasına rağmen siyasi çekişmelerden dolayı buradan ayrılarak sadık ve meşhur öğrencisi İbn Cinnî ile beraber Musul'a daha sonra oradan da Şam'a geçmişlerdir.⁶ Bağdat'ta kaldığı süre zarfında hadis, dil, belagat, nahiv, kıraat gibi ilimlerde söz sahibi kişilerden istifade etmeye devam etmiştir. İyi bir filolog olan Fârisî'nin çok sayıda öğrenciye ders verdiği bilgisi kaynaklar tarafından nakledilmiştir.⁷ Aynı zamanda Ebû Bekir b. el-Hayyat gibi kişilerle zaman zaman temas kurmuş olması ilmî noktada sürekli bir alışveriş halinde olduğunu ortaya koymaktadır.⁸

İlim hayatına baktığımızda Fârisî'nin tedrisat yönteminin iki şekilde gerçekleştiğini görmekteyiz; birincisi muasırı olan hocaları, ikincisi ise muasırı olmayanlar şeklinde iki farklı hoca silsilesinden ders almıştır. Birinci grubu teşkil eden hocaları arasında Zeccac (öl. 311), İbnü's-Serrac İbnü'l-Hayyât (öl. 316), İbn Düreyd (öl. 321), İbn Mücahid (öl. 324) ve Ali b. Süleyman (öl. 315) bulunmaktadır. İkinci grubu teşkil edip de çağdaşı olmayan hocaları arasında ise Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî (öl. 215), Sibeveyh (öl. 180), el-Ahfeş el-Evsat (öl. 215) gibi şahsiyetler zikredilmiştir.⁹ Birinci gruptaki çağdaşı olan âlimler içinde özellikle İbn Mücahid'in kendisine hocalık yapmış olması Fârisî'ye kıraat alanında ayrı bir değer katmıştır. İkinci grubu teşkil eden âlimlerin hocaları arasında zikredilmiş olması ise silsile yoluyla kendilerinden ilim aldığını göstermektedir.

Kaynakların aktardığı nakillere göre sonradan gelen kuşaklar Fârisî hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071), Fârisî için: "Müberred'den

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 2/357-358.

² Abdulfettah İsmail Şelebi, *Ebû Ali el-Fârisî* (Cidde: Dâru'l-Matbu'ati'l-Hadis, 1989), 7.

³ Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. el-Bermekî el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân mim mâ ssebet bi'n-nakl evi's-semâ' ev essbetehü'l-'ayân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, 1978), 1/363; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, çev. Beşir Eryarsoy Ahmet Ağırakça, Zülfiyar Tüccar, Abdulkerim Özeydin (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008), 9/19.

⁴ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-büldân*, thk. Ferit Abdulaziz el-Cüdi (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 2/234.

⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/36.

⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/55.

⁷ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ'irşâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslam, 1993), 7/239; Ebû'l-Feth el-Musilî Osman b. Cinni, *el-Muhtesip fi tebyini vucihi şevazi kıraati ve'l-idâhi anha* (Vezaretü'l-Evkaf, 1999), 1/324.

⁸ Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fi tabakâti'l-üdebâ'*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1998), 221.

⁹ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fi tabakâti'l-üdebâ'*, 122; er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 1/145; Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk İbn Nedim, *Kitâbü'l-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüt (Tahran: 1971), 21.

daha üstün ve âlim” olduğunu söyleyerek telif ettiği eserleri hakkında övgü dolu sözler sarf etmiştir.¹⁰ Öte yandan “dönemin (dil) imamı” şeklindeki yaklaşımla Sibeveyh ve Fârisî arasında (ilim açısından) daha faziletli birinin olmadığı ifade edilmiştir.¹¹ Başta nahiv olmak üzere farklı ilimlerde başı çektiği ve değişik yerlerden şahısların kendisinden istifade etmek için geldikleri şeklindeki bilgilerden hareketle¹² Fârisî'nin yaşadığı dönem ve muhitte ilim ehlinin nazarında önemli bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kendisine birçok eser ismi isnad edilen Basra dil ekolüne mensup olan Fârisî'nin¹³ alanında muteber bir kaynak olarak zikredilen çalışması kaynaklarda *el-Ḥücce fi 'ileli'l-kırâ'ati's-seb'a* ve *el-Ḥücce li'l-kurrâ'i's-seb'a* şeklinde isimlendirilmiştir.¹⁴ Bahsi geçen eser müellifin son çalışması olarak bilinmektedir. Bu eseri ilim hayatında yaptığı çalışmaların bir zübdesi olmakla beraber kendisinin de ilimdeki maharetini ortaya koymaktadır. Zira kıraat alanında insanların istifadesine sunduğu bu eserin dikkatleri çektiği ulemanın takdirlerinden ve insanların ilgili kaynağa olan teveccühlerinden anlaşılabilir. ¹⁵ Ayrıca kıraat-i seb'a'ya dair tahririn yapılmasında önemli¹⁶ bir eser olarak addedilmesi¹⁷ müellif ve eserin ilim ehlinin nezdindeki değerini ortaya koymaktadır.

Fârisî'yle ilgili genel bilgiler serdettikten sonra aşağıdaki başlıklar altında müellifin kıraatlere yaklaşımını ele alacağız. Burada konuya giriş yapmadan önce Fârisî'nin *el-Ḥücce* ismindeki eserinden önce de kıraat alanında hüccet kavramına dair birkaç eserin derlendiğini ifade etmenin faydalı olacağını düşünüyoruz.¹⁸ Zira Fârisî'yi önemli bir mevkide tutan özelliklerden biri de önceki birikimlerden istifade etme yoluna başvurmak suretiyle aradaki bağı koparmamış olmasıdır.

1. el-Ḥücce Eserinde Kıraatler

Kıraatler, İslâm ilimlerinin asıl kaynağı olan Kur'ân'ın sahih bir şekilde anlaşılmasındaki fonksiyonuyla büyük bir önem arz etmektedir. Buradan hareketle âlimlerin dil, tefsir, hüküm istinbatı gibi faaliyetlerde düşüncelerini temellendirmek için sürekli kıraatlere müracaat ettikleri müşahede edilmektedir. Muhtemelen Fârisî'nin dildeki mahareti yanında hocaları arasında özellikle kıraatlerle ilgili yaptığı çalışmalarıyla öne çıkan İbn Mücahid'in bulunması, müellifimizi buraya yönlendirerek alana ilgi duymasını sağlamıştır. Nitekim bu ilginin en somut delili de kıraatlerin yoğun bir şekilde tartışıldığı *el-Ḥücce* eseri olmuştur. Bu tespitlerimizle beraber yukarıda da temas edildiği gibi Fârisî'nin bu tür bir çalışmayı ele almasının altında yatan bazı farklı etkenler bulunmuştur.¹⁹

Fârisî, üstadı İbn Mücahid'in yöntemini benimseyerek yazdığı *el-Ḥücce* eserinde; hocasının Şam, Irak ve Hicaz bölgelerinde bulunan yedi kurrâya dair kıraatleri toplamak suretiyle bahsi geçen kıraat vecihlerini ele alıp işlemiştir. Ayrıca eserinin mukaddime kısmında kendi ifadesiyle Hamdânî Hükümdarı Seyfüddevle'ye ithafen övgüler dizmiş olması hükümdarın desteğini açık bir şekilde aldığını göstermektedir.²⁰ Müellif her bir kurrâya ait kıraatlere değindikten sonra bu vecihlerin temellendirilmesinde üstadı olan İbn Serrâc'ın kitabını referans alarak kıraatleri işlemiştir.²¹ Bu durum bize

¹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşar Avvad Maruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâm, 2001), 7/275.

¹¹ el-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ' fi tabakâti'l-üdebâ'*, 275.

¹² er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/35.

¹³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, thk. Muhammed b. Ali el-Mahalli (el-Mektebetü't-Teymuriyye, 1919), 130.

¹⁴ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Ebû Ali el-Fârisî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), (04.01.2023), 10/88-90.

¹⁵ Şelebi, *Ebû Ali el-Fârisî*, 152.

¹⁶ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, 695.

¹⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehabî, *M'arifetu'l-kurrâ ala tabakâti'l-asar*, thk. Salih Muhammed Abbas Şuayb Arnavutî (Beyrut: Müessesetü'r-Risaleti, 1998), 1/237.

¹⁸ Bu alanda çalışılmış birkaç eser şöyledir: Ebû Bişr (Ebû Osmân Sibeveyh, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn) Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *Kitabu Sibeveyh* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988); Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî İbn Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, thk. Şevki Zayıf (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2009); Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001); Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hamdân el-Hemedânî İbn Haleveyh, *el-Ḥücce fi'l-kırâ'ati's-seb'a*, thk. Abdulali Salim Mükerrrem (Beyrut: Dâru's-Şuruk, 1979).

¹⁹ Şelebi, *Ebû Ali el-Fârisî*, 173.

²⁰ er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 5/25.

²¹ Fârisî, *el-Ḥüccetu li'l-kıraati'l-aşri*, 1/6. Bahsi geçen İbn Serrâc'ın kitabı bkz. *İhticâcü'l-kurrâ'*

Fârisî'nin kıraatler hakkındaki yaklaşım ve metodunu göstermektedir. Müellif, yukarıda geçen açıklamalardan sonra hüccet bağlamında kıraatlere Fatiha Sûresiyle giriş yapıp Nas Sûresine kadar konu olan vecihleri tartışarak sonlandırmıştır. Aşağıda genel hatlarıyla Fârisî'nin kıraatlerde benimsediği yöntem ilgili başlıklar altında ele alınacaktır.

2. Hüccet Olgusuna Yaklaşımı

Çalışmasında hüccet olgusunu yoğun bir şekilde işleyen Fârisî'yi dil ve kıraatlerle sentezlenmiş bu tür bir eseri yazmaya iten birtakım saikler olmuştur. Bunlara baktığımızda İbn Mücahid'in okunan kıraatleri yedi ile sınırlandırması yanında Şelebi'nin ifade ettiği gibi "ihticac, Kur'ân kıraatlerine muhalif olan bazı okuyuş vecihlerine binaen yapılmıştır" söylemi müellifi harekete geçirmiştir. Çünkü ihticacı gerektiren bu farklı okuyuşlar henüz bir kitapta derlenmiş değildi.²² Bununla beraber Sibeveyh'in kıraatlere yönelik hüccet olgusunu işlemesi ve bu işin mimarı olarak görülmesi, alanda çalışan dil âlimlerini cesaretlendirmiş ve kendilerine hüccet olmuştur.²³ Zira onun bu gayreti kendisinden sonra gelen çalışmalara ışık tutarak yapılacak aynı minvaldeki te'lifler için hazır malzeme konumunda olmuştur.²⁴ Anlaşıldığı üzere Fârisî bu kitaba karşı yoğun bir ilgi göstermiştir.

İlimlerin tekâmül gösterip altın çağını yaşadığı bu zaman diliminde Fârisî'yi *el-Hücce*'yi yazmaya iten önemli sebeplerin başında, yaşadığı çevrede ilmi münazaraların yoğun bir şekilde yapılmış olmasıdır. Zira Fârisî'nin ilim tahsili için düzenlediği rihleler bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yaşadığı çevrede özellikle kıraat ve senedleri hakkında Kur'ân ve İslâm karşıtları tarafından yapılan eleştirilerin varlığına cevap mahiyetinde kendisi bu eseri vücuda getirmeye yönelmiştir.²⁵ Daha sonra hüccet anlamında yazılan eserler, Fârisî'yle beraber genelde İslâm ilimleri ve Kur'ân kıraatlerine karşı yapılan eleştirilere cevap mahiyetinde ele alınmıştır. Ayrıca Allah'ın kitabı hakkında yapılan eleştiri ve saldırılara karşı İslâm ulemasının sürekli bir teyakkuz halinde bulunması Kur'ân-ı; hurufatı, kıraati, müteşabihi ve muhkemiyle savunduklarını göstermektedir.²⁶ Özet olarak Fârisî'yi bu çalışmaya iten sebepler arasında Kur'ân-ı savunma gayesi, kıraat alanında deha olan İbn Mücahid'den ders alması, dil, nahiv, anlamda tevcih, i'rab gibi konulardaki maharetleri yer almaktadır.

3. İhticac Olgusu

Kıraatlerde ihticac olgusu Fârisî'den önce de yoğun bir şekilde yapılmıştır. Öyle ki ihticac olgusunu sahâbe dönemine götürmenin daha doğru olduğu dillendirilmiştir.²⁷ Buradan hareketle ihticaca götüren ana saikler; Mushaflar arasında meydana gelen yazıların şekil farklılıkları, Arab kabileleri arasındaki telaffuz farklılıkları²⁸ ve Cezeri'nin ifadesiyle, nahivle ilgili farklılıklar²⁹ olduğu söylenebilir. İbn Kuteybe de (öl. 276/889) meseleyi daha geniş bir yelpazede ele alarak³⁰ ihticaca götüren etkenlere değinmiştir. Bu tür farklı yaklaşımlardan hareketle kıraat ve dille uğraşan kişilerin âyetlerin farklı vecihleri üzerinde tezahür eden okuyuşlara binaen, kıraatlerin sağlam temellere oturtulması adına ihticac olgusunu işledikleri anlaşılmaktadır. Müellifimiz de aynı şekilde mevzu bahis olan ihticac olgusunu işlemiştir. Burada müellifin kıraatleri ele alması hakkında birkaç örnek verilerek ihticac ile ilgili metodolojisi görülmeye çalışılacaktır.

Fârisî, *مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ* (el-Fâtiha 1/4) ifadesinde geçen altı çizili ibaredeki ما harfinde bulunan elifin sakıt mı yoksa sabit mi olması yönünde yapılan tartışmalara müdahil olarak buradaki ihticac konusunu ele

²² Şelebi, *Ebû Ali el-Fârisî*, 172.

²³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhiç ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, thk. Abdulaziz Matar (Kuveyt: el-Mektebetü't-Teymuriyye, 1970), 102.

²⁴ Sibeveyh, *Kitabu Sibeveyh*, 1/287.

²⁵ Şelebi, *Ebû Ali el-Fârisî*, 173.

²⁶ Osman b. Cinni, *el-Muhtesip fi tebyini vucihî şevazi kıraati ve'l-idahi anha*, 1/328.

²⁷ Mehmet Ünal, "Bir Kıraat Terimi Olarak Hüccetin Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi", *İslami Araştırmalar* 17/1 (2004), (Erişim 31.01.2022), 72.

²⁸ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 54.

²⁹ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-karâ'âtü'l-âşr*, thk. Ali Muhammed ed-Debb'a (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlim, ts.), 1/28.

³⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslüm İbn Kuteybe, *Te'vilu müşkilati'l-Kur'ân* (el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 32.

almıştır. Seb'a kurrâsından Âsım (öl. 127/745) ve Kisâî'nin (öl. 189/805) elif harfinin ispatıyla okuduklarına dikkatleri çektikten sonra³¹ geriye kalan seb'a kurrâsının ise elif harfinin ıskatı ile okuduklarına değinmiştir. Bununla beraber seb'a kurrâsından hiç biri ما harfindeki elifi sakıt etmemiştir.³² Fârisî, مَالِك ifadesinin مَلِك şeklinde (elif harfinin ıskatı ile) okunmasının uygun olmayacağını ifade edip iddiasına kanıt sunmak için ihticac bağlamında farklı yaklaşımlar sergilemiştir. مَالِك ifadesi için "günün hem kendisine hem de içindeki her şeye sahip olmak" anlamındaki örnekle ihticac yaparak kelimenin anlamsal olarak daralması neticesinde bahsi geçen şekilde bir okuma yapmanın uygun olamayacağını söylemiştir. مَالِك için ise "bir şeyin zatına sahip olmak" anlamında, o şeyin hem kendisine hem de içinekilere sahip olacak şekilde ifadenin dar anlamından çıkarılıp geniş anlamda kullanılmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir.³³ Onun bu tespiti doğrultusunda مَالِك ifadesinin kullanım olarak مَلِك ifadesinden daha kapsayıcı olduğunu göstermek için dilin anlamsal özelliklerinden istifade ettiği görülmektedir. Ayrıca buradaki düşüncesini güçlendirme adına قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمَلِكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ مِنْ تَشَاءُ (Âl-i İmran 3/26) ifadesinde geçen altı çizili kısımdan hareketle مَالِك ifadesinin anlam açısından daha genel ve kapsayıcı olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.³⁴

Fârisî'nin ihticacla ilgili kullandığı metoduna baktığımızda şu âyette de farklı bir temellendirme örneği vardır. فَتَلَقَىٰ أَدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ (el-Bakara 2/37) Hafs (öl. 180/796) rivayetinde أَدَمَ ifadesi merfu (zamme ile) كَلِمَاتٍ ifadesi ise nasb (fetha ile) şeklinde okunmuşken bazı kıraat vecihleri tarafından âyette geçen iki ifadenin cümle içinde öge sıralaması farklı şekilde değerlendirilmiştir.³⁵ Fârisî ihticac bağlamında değindiği bu örnekle ilgili kaynaklarda seb'a kurrâsından olan İbn Kesir (öl. 120/738) dışında herhangi birinin رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ altı çizili iki ifadede birincisini nasb ve ikincini ref ile okumadığını rivayet etmiştir.³⁶ Yani Âdem kelimesini nasb şeklinde mef'ul olarak كَلِمَاتٍ ifadesini ise fail konumunda merfu okumuşlardır. Ferrâ da (öl. 207/822) مَا لَيْفِكَ فَقَدْ لَقَيْتَهُ، وَ مَا نَالِكَ فَقَدْ نَلْتَهُ örneklerini vererek anlam bakımından âyetin bu şekilde okunmasında bir işkalin olmadığını göstermiştir.³⁷ Ne var ki meâni kaynakları arasında ilk yerini alan Ferrâ'nın bu açıklamaları kayda değer görülmeğe de daha sonra bu tür okumalar Kur'ân ölçeğinde hatalı bulunduğu eleştirilmiştir.³⁸ Bu açıklamalar muvacehesinde Fârisî bu tür okumalarda sakınca olmayacağını göstermek için farklı örneklere yer vermiştir. Müellifimiz، لَقِيَ زَيْدٌ خَيْرًا "Zeyd hayır elde etti" şeklindeki örnekte fiildeki öznenin etki olarak sadece bir nesneye (mef'ule) sirayet ettiğini ifade etmiştir. Buna karşılık لَقَيْتُ زَيْدًا خَيْرًا ifadesinde ise fiilin orta harfinin şeddeli okunmasıyla anlam değişimine uğradığını söylemiştir. Burada fail olan öge (Zeyd) fiilin birinci mef'ulü haline gelmekle cümle "Zeyd'i hayırla buluşturdum" şeklinde anlam kazanmıştır. Aynı minvalde وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ (el-Bakara 2/124) ifadesiyle ilgili الصِّدِّقِ misalini örnek vererek, "bugün avlandım" cümlesinde geçen failin aslında avladım olması gerekirken zahiren mef'ul gibi görüldüğünü söylemiştir. Hz. İbrahim'le ilgili örnekte de aynı durumun geçerli olduğunu ihticac bağlamında hocası Ferrâ'nın vechi üzere tartışarak kıraati temellendirmeye gitmiştir.

Müellifimiz yukarıdaki örneklendirmelerden sonra savını güçlendirme adına cümle ögelerinin aralarında görev dağılımında bazı durumlarda karineye binaen yer değiştirebileceğini söylemiştir. Fârisî, Arab dilinde bazı fiillerin tek bazılarının ise iki ve daha fazla mef'ul alabildiğini ifade edip bunlardan bir kısmının mef'ul iken fail, bir kısmının ise fail iken mef'ul anlamında kullanılabilmesine dikkatleri çekmiştir. Bu iddiasına وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا (Âl-i İmran 3/40) ile وَقَدْ بَلَغْنِي الْكِبَرُ (Meryem 19/8) âyetlerini örnek

³¹ Muhammed b. Ali İbnü'l-Cezeri, *Gayetu'n-nihayeti fi tabakatu'l-kurra* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlim, 1971), 1/346.

³² Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-âsri*, 1/8.

³³ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-âsri*, 1/9.

³⁴ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-âsri*, 179.

³⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısırî en-Nehhas, *'İrabu'l-Kur'ân*, thk. Zehir Gazi Zahid (Beyrut: Alimu'l-Kütüb, 1988), 1/20.

³⁶ İbn Mücahid, *Kıtabu's-Seb'a*, 153.

³⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Abdulfettah İsmail Şelebi (ts.), 1/48.

³⁸ Abdulfettah el-Kadi, *el-Buduru'z-zahiretu fi'l-kıraati'l-âşereti'l-mütevatire* (Mısır: Mektebetu Mustafa Albani el-Helebi, 1955), 38; en-Nehhas, *'İrabu'l-Kur'ân*, 1/215; Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ezecî el-Bağdâdî el-Ukberî, *et-Tibyan fi i'rabi'l-Kur'an*, thk. Ali Muhammed Bicavi (İhyau'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts), 1/54.

göstermiştir. Öte yandan İbn Kesir'in cümle öğelerinin dağılımında mef'ulü merfu, faili ise nasb şeklinde okumuş olması düşüncesi için güçlü bir referans oluşturmaktadır. Ayrıca Fârisî, alanda güçlü isimlerden biri olan Ebû Ubeyd'in de (öl. 224/838) bu konudaki düşüncesiyle ihticac etmiştir. Ebû Ubeyd, âyette geçen اَدَمَ kelimesini zamme ile okumakla, فَتَلَقَىٰ اَدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ (el-Bakara 2/37) âyetiyle te'vil edip, bu okuyuşlar arasında fark olmadığını söyleyerek iki durumu da eşit saymıştır.³⁹ Dolayısıyla failin nasb veya merfu okunması failin durumunda değişiklik yapmamaktadır. Fârisî burada ihticac bağlamında düşüncesini kanıtlamak için geniş açıklamalarıyla dilin anlam çerçevesinde âyetlerden istifade etmekle beraber çeşitli örneklerle istişhada başvurmuştur. Ayrıca seb'a kurrâsından bir kişinin dahi âyeti farklı okumuş olması müellifin savını temellendirmede güçlü bir referans teşkil etmiştir.

4. Kıraatleri Ele Alış Üslubu

4.1. Kıraati Nakletmekle Yetinmesi

Müellif genel olarak *el-Hücce*'de zikrettiği bazı kıraatlerle alakalı tevcih, tercih, sarf-nahiv, camit, müştak ve i'rab gibi kısımlara değinmiştir. Fârisî'nin üslubuna dair konuyla ilgili وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمْ اَلْبِي تَطَاهُرُونَ (el-Ahzâb 33/4) âyeti örnek verilebilir. O, âyette تَطَاهُرُونَ ifadesinden hemen önce geçen اَلْبِي ifadesiyle ilgili açıklamalarda bulunarak âyette altı çizili kısımla ilgili düşüncelerini sıralamıştır. Müellife göre İbn Kesir, Nâfi (öl. 169/785) ve Ebû Amr'ın (öl. 154/771) fiili tefa'ul babından çıkarıp تَطَّهَّرُونَ şeklinde tef'il kalıbında okuduklarını aktarmıştır. Ayrıca تَطَاهُرُونَ ile ilgili Kur'ân'da aynı kalıpta okunan âyetlerin varlığını da hissettirme gayretiyle meselede taraf tutmadan sadece hatırlatıcı mahiyette dikkatleri çemiştir.⁴⁰ Fârisî, İbn Kesir, Nâfi ve Ebû Amr'ın, kıraat vecihlerine değindikten sonra Âsım'ın تَطَاهُرُونَ şeklinde kelimenin ilk harfini âyette geçtiği gibi tefa'ul babında zamme ile okuduğuna işaret etmiştir.⁴¹ Daha sonra Hamza (öl. 159/772) ve Kisai'nin ise tefa'ul babında تَطَّهَّرُونَ şeklinde kelimenin ilk harfini fetha ile okuduklarına değinmiştir. Aynı minvalde Hamza ve Kisai'nin kıraat vecihlerine değinmekle تَطَّهَّرُونَ ifadesiyle ilgili بِطَّاهُرُونَ biçiminde ifadenin ilk harfinin "ت" harfi yerine "ي" ile de okunduğunu aktarmıştır.⁴² Buradaki farklı üç kıraat vechini anlaşılır kılmak için yukarıdaki düşüncesi bağlamında okuyanların dikkatlerini Kur'ân'da geçen aynı ifadelerle çekmek suretiyle örnekler verme yolunu seçmiştir.⁴³ Dikkat edileceği üzere müellif burada kurrâ arasında cereyan eden üç farklı kıraati nakletmekle yetinmiştir.

4.2. Kıraati Hz. Peygamber'in Sözleriyle İstişhad Yapması

Kıraatlerin telakki edildiği ilk kişi Hz Peygamber olması hasebiyle sonraki nesiller sahâbe kanalıyla isnad bakımından hiyerarşik bir yapıya sahip olan kıraatleri almışlardır. Kıraatler, zamanla fetihlerin genişlemesi⁴⁴ ve sahâbenin farklı yerlere dağılması gibi farklı gelişmeler neticesinde geniş alanlara yayılmıştır.⁴⁵ Bahsi geçen yayılımla beraber birtakım sıkıntı ve olumsuzlukların yaşandığına dair bilgiler kaynaklarımız tarafından nakledilmiştir. Buradaki olumsuzlukların önüne geçme gayesiyle hem alanda kıraatlerle uğraşanlar hem de kurrâ imamlar okuyuş vecihlerini tashih etmek için bilhassa Hz. Peygamber'e isnad edilen okuyuş vecihlerine önem vermişlerdir. Fârisî de aynı minvalde hareket ederek eserinde geçen birtakım kıraat vecihlerini temellendirmek için Hz. Peygamber'den mervi olan okuyuş vecihlerine yer vermiştir.

Müellif, Hz. Peygamber'in sözüyle istişhad yapılan konu bağlamında يُؤدِّدُكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اَلْاَفِ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ (el-Âl-i İmran 3/125) âyetini delil göstermek suretiyle evvela kurrâ arasında cereyan eden kıraat ihtilafına değinmiştir. Zira âyette geçen altı çizili kısımla

³⁹ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 2/45.

⁴⁰ el-Mücâdele 58/2.

⁴¹ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 5/467.

⁴² Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 5/467.

⁴³ el-Mücâdele 58/3.

⁴⁴ Habip Kalaç, *Sahâbenin Kıraatı ve Kaynaklık Değeri* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 18.

⁴⁵ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şu'ayb Arnavut (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1983), 4/511.

alakalı farklı kıraat vecihleri sunulmuştur. İbn Kesir, İbn Âmir (öl. 118/736) ve Âsım ilgili ifadede bulunan “و” harfini kesre ile okumuşlarken ismi zikredilen imamların dışında kalan kurrâ ise Fârisî’nin aktardığı bilgi doğrultusunda “و” harfini fetha ile okumuşlardır. İlgili ifadeyi ilk başta tefsir cihetiyle ele alan müellif, âyetin mealinden de anlaşıldığı üzere “nişanlı ve belirlenmiş” anlamında kullanılan مُسَوِّمِينَ ifadesine يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسَيِّمِيهِمْ (er-Rahmân 55/41) “Suçlular simalarından tanınır da, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.” âyetinde geçen altı çizili ifade ile delil getirmiştir.⁴⁶ Daha sonra iki farklı âyette geçen ifadeler arasındaki anlam bağına göstermek için بِسَيِّمِيهِمْ ifadesinde geçen kısmın “siyah göz, mavi göz” anlamında kullanıldığını söylemiştir. مُسَوِّمِينَ ifadesi müellifin, “mücrim kimseler nasıl ki siyahlaşmış simalarından tanınacaksa, insanlar da kendilerine verilmiş farklı göz renklerinden tanınmaktadır” şeklindeki aktarımı neticesinde çoğunluk içinde farklı olan bir şeyi, akranlarından ayırmak için kullanılan bir özellik olarak anlaşılmaktadır.⁴⁷ Zira o, bu düşüncesini desteklemek için سَوِّمٌ ifadesinin işaret, alamet vb. anlamda hayvanları birbirinden ayırma maksadıyla alamet şeklinde sırta konulan boya vb. şeyler olduğunu söylemiştir. Fârisî buradan hareketle مُسَوِّمِينَ ifadesinin işaret ve nişan anlamında kullanıldığı ve atlı kişinin bu işaretlerle kendisini belli ettiğine ışık tutmuştur.⁴⁸ Ayrıca müellif, “atı serbest bırakıp saldırganı onu işaretlemişsin” örneğiyle istişhad yaparak ifadenin bu şekliyle ism-i fail kalıbında kullanıldığını ifade etmiştir. Aynı ifade مُسَوِّمِينَ şeklinde “و” harfinin fethasıyla da okunmuştur. Öte yandan fiil fethalı okunması neticesinde, ism-i fail olmaktan çıkıp ism-i mef’ul olmaktadır. Dolayısıyla fiil, “onlar işaretlemişlerdir” şeklinde yeni bir anlam kazanmış olmaktadır.⁴⁹ Müellif bu tespitlerinden sonra fiilin ism-i fail şeklinde “و” harfinin kesresiyle مُسَوِّمِينَ kalıbında okunduğuna değinmiştir. Bunu göstermek için ifadenin Hz. Peygamber tarafından Bedir günü savaş başlamadan önce sahâbenin kalabalık ve kargaşa içinde birbirini tanımalarını sağlamak için bir alamet takmaları şeklinde kullanıldığına işaret etme gayesiyle سَوِّمُوا فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ قَدْ سَوِّمَتْ “işaretleyin, muhakkak melekler de işaretlediler.”⁵⁰ anlamındaki hadisine yer vermiştir. Burada görüldüğü gibi müellif ifadeyi kesre ile okuyanların kıraat vechini temellendirmek için Hz. Peygamber’in sözünden destek alarak hadislerin dil özelliğiyle istişhada gitmiştir.

4.3. Kıraatleri Farklı Gereçeklerle Temellendirmesi

Kıraatler tashih döneminden önce epeyce dağınık bir halde bulunmaktaydı. Kıraatlerin bu durumu zaman zaman insanlar arasında çekişme konusu haline gelebilmekteydi. Fârisî, *el-Hüccce*’de insanlar arasında çekişme konusu olan ya da öyle olduğu düşünülen birtakım kıraat vecihlerini farklı ölçeklerle tashih etme ihtiyacı duymuştur. Nitekim verilecek örnekte de anlaşılabacağı üzere bir kıraatin farklı okunması neticesinde insanların birbirini suçlamalarına rağmen hakikatte iki farklı okuyuş vechinin aynı anlamı yansıttığı görülecektir. Müellif bununla ilgili birçok yerde örnekler sunmuştur. Konuyla alakalı örnek verilecek olursa لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ “Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah’ın rızası vardır.” (Âl-i İmran 3/15) âyetindeki altı çizili kısım gösterilebilir. İfadede geçen “ر” harfinin zamme ve kesre şeklinde okunması hakkında ihtilafa düşülmüştür.⁵¹ İfadeyi Âsım, Maide Sûresi 16. âyet hariç, Ebû Bekir’in rivayetine binaen Kur’ân’da geçen bu şekildeki ifadelerin tamamını zamme ile okumuştur.⁵² Buna mukabil Âsım dışında kalanlar ise “ر” harfini kesre ile okumuşlardır.⁵³ Fârisî ifadeyle ilgili zikredilen ihtilafları aktardıktan sonra وَرِضْوَانٌ ifadesinin masdar olması neticesinde “ر” harfini kesre ile okuyanların جَزْمَانٌ ifadesinin masdarı gibi okuduklarını ifade ederek iki farklı şekildeki okuyuş vechinin

⁴⁶ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-âşri*, 3/76.

⁴⁷ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-âşri*, 3/76.

⁴⁸ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-âşri*, 3/77.

⁴⁹ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-âşri*, 3/77.

⁵⁰ et-Taberî, *Cami'u'l-beyan*, 2/253. Farklı örnekler için bkz. Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-âşri*, 2/257.

⁵¹ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-âşri*, 3/21.

⁵² İbnü'l-Cezeri, *Çayet*, 2/266.

⁵³ Ebû Amr Osmân b. Saïd b. Osmân ed-Dânî, *Kitabu't-teysiri fi kıraati's-seb'i* (Kahire: Mektebetü't-Tabiîn, 2008), 201-202.

aynı anlamı aksettirdiğine işaret etmiştir. Ayrıca Sîbeveyh, “zamme ile okuyan iki farklı okuyuş arasında tercih yapmıştır” ifadesiyle de masdardaki farklı okuyuşun anlamı değiştirmedini göstermiştir.⁵⁴

Fârisî ifadedeki hareke değişikliğinin anlamda farklılığa sebep olmadığını göstermek için konuya *لَنْ* *إِنَّ* *الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ* “Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır.” (Âl-i İmran 3/19) âyetini örnek göstermiştir. Burada seb'a kurrâsının *لَنْ* ifadesindeki hemze harfini kesre şeklindeki okuyuşuna karşılık Kisâf'nin fetha biçiminde okuduğu rivayet edilmiştir.⁵⁵ Fârisî, ifadeyle ilgili vechin *لَنْ*'nin kesresi ile olmasının gerekliliğini ilgili cümlenin kendisinden önceki cümleyle bağlantısının olmaması şeklinde gerekçelendirmiştir.⁵⁶ Bununla beraber *لَنْ* *أَنْ* şeklinde fethalı okuyanlar bedel üzere okumuşlardır şeklindeki yaklaşıma da yer vermiştir. Öyleyse Fârisî'nin açıklamalarına binaen *لَنْ*'den sonraki cümle *شَهِدَ اللَّهُ* (Âl-i İmran 3/18) kısmına bedel olup *شَهِدَ اللَّهُ أَنْ* *الَّذِينَ عِنْدَهُ* *الْإِسْلَامَ* şekline girmiş olmakla aynı anlamı aksettirmiştir.⁵⁷ Müellif aynı meyanda bazı farklı okuyuş vecihlerinin sanılanın aksine aynı anlamı yansıttığını göstermek amacıyla *إِنَّ* *الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ* *وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ* *وَيَقْتُلُونَ* *وَيَقْتُلُونَ* *وَيَقْتُلُونَ* kısmına atfedilerek okunduğuna dikkatleri çekmiştir. İfadeyi *وَيَقْتُلُونَ* şeklinde okuyanların delillerine gelince sahâbeden İbn Mes'ûd'un da (öl. 32/652-53) aynı biçimde okuduğu rivayet edilmiştir. Ayrıca o, “İbn Mes'ûd ifadeyi *وَيَقْتُلُونَ* şeklinde okudu, başkaları ise böyle okumayıp insanların okuyuşuna muhalif davrandılar” şeklindeki muhtemel bir soruya karşılık İbn Mes'ûd'a ait kıraatin okunmaması sahâbe okuyuşununun terk edildiği anlamına gelmez diyerek cevap vermiştir. Zira İbn Mes'ûd'un kıraati olan *وَيَقْتُلُونَ* vechinde *قاتلوا* anlamının olduğunu söyleyerek *وَيَقْتُلُونَ* ile *قاتلوا* manası kastedilmiştir⁵⁹ şeklinde düşüncesini temellendirmeye çalışmıştır.

4.4. Kıraatlerde Tercihle Bulunması

Fârisî'nin telif ettiği *el-Hücce* eserinde kıraatlerin seyri boyunca zaman zaman birtakım okuyuş vecihleri hakkında kıraat ilmi ile alakalı bazı kavramları kullandığı tespit edilmiştir. Filolog olma özelliği yanında kıraatlerin sıhhat derecelerini tespit noktasında “اصحٰ daha sahih”, “حسنٰ güzel”, “اعمٰ daha genel”, “اكثرٰ daha çok”⁶⁰, “اسهلٰ daha kolay”⁶¹, “اولىٰ daha evla” gibi ifadeler kullanmış olması kıraat vecihleri arasında tercih salahiyetini göstermektedir. Bu da çalışmasını önemli bir kıraat eseri hüviyetine büründürmüştür.

Müellifin kıraatleri tevcih ameliyesinde bulunurken ihticac bağlamında bazı deliller öne sürdüğü görülecektir. Bahsi geçen bu deliller aşağıda örneklerle incelenecektir.

4.4.1. Kıraat Vechinin Kapsayıcılığıyla İstidlalde Bulunması

Çalışmasının genel seyri içinde edindiğimiz bilgiler doğrultusunda Fârisî'nin kıraatleri tevcih işleminde birçok argüman kullanmış olmanın yanında evvela âyetleri yine âyetlerle desteklemek suretiyle yöntemine devam ettiğini görmüş olduk. Bu bağlamda Fârisî'nin, âyetlerle düşüncesini temellendirme yoluna gittiğini ortaya koyma adına *وَأَنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ* “Şüphesiz Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir.” (Tâhâ 20/47) altı çizili ifade verilebilir. Müellifin aktarımına göre ilgili ifadeyi İbn Kesir, Hamza ve Kisâf, *يَعُدُّونَ* şeklinde “ي” harfi ile okumuşlarken, aynı kişiler bahsi geçen ifadeyi *مِمَّا تَعُدُّونَ* (Secde 32/5) şeklinde “ت” ile okuyarak iki farklı duruş sergilemişlerdir.⁶² Kurrâdan geriye kalanlar ise *تَعُدُّونَ* şeklinde okumuşlardır.⁶³ Fârisî ifadeyle ilintili kurrâ arasında cereyan eden ihtilafı vecihlere değinmiştir. Daha sonra her bir grubun hüccetlerini kategorize etmek suretiyle kıraatte kullandığı kavramları iki vecih

⁵⁴ Sîbeveyh, *Kitabu Sibeveyh*, 2/217.

⁵⁵ ed-Dânî, *Kitabu't-teysiri fi kıraati's-seb'i*, 202-203.

⁵⁶ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 3/22.

⁵⁷ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 3/23.

⁵⁸ ed-Dânî, *Kitabu't-teysiri fi kıraati's-seb'i*, 203.

⁵⁹ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 3/24.

⁶⁰ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 5/282.

⁶¹ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 2/348.

⁶² Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 5/283.

⁶³ İbn Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, 439.

arasından birincisine işaret etmek için “ذلك اعم” bu daha geneldir” şeklindeki kullanımıyla tercihini ortaya koymuştur.⁶⁴ O, burada kullandığı اعم ذلك ifadesinin sağlamasını اعمٌ ve اَكْتَرُ şeklindeki iki kavramla ortaya koymuştur. Daha sonra ifadeyi “ت” ile okuyanların bu vechi daha genel saymalarına karşılık, aslında genel olmaktan ziyade اعمٌ kavramıyla ifade etmenin daha isabetli olacağını söylemiştir. Zira “ت” ile yapılan okuyuşta اعمٌ ifadesindeki anlam daralmış olmaktadır. Dolayısıyla “ت” ile icra edilen veche göre günleri sayanlar اعمٌ ifadesinin sadece Hz. Peygamber ve ona tabi olanlara karşılık kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hâlbuki gerçekte kastedilen şey ise âyetin öncesinden de anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamber, sahâbiler ve onların dışında kalan herkeştir. Fârisî bu tespitleriyle beraber Arab dilinde “ت” ile yapılan okuyuşların yaygınlığına dikkatleri çekmekle murat edilen maksadın cümlelerin akışından hâsıl olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵ Görüldüğü gibi Fârisî, tercih ettiği kıraat vechini temellendirmek için farklı okuyuş vechilerini referans almıştır.

4.5. Âyetlerle İstidlalde Bulunması

Fârisî'nin çokça başvurduğu yöntemlerden biri âyetleri temellendirmede farklı kıraat vechilerini yine âyetlerden delil getirerek ortaya koymuş olmasıdır. Onun bu yöntemine اذ يَرُونَ الْعَذَابَ *“Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman...”* (el-Bakara 2/165) âyeti örnek gösterilebilir. Altı çizili kısımla alakalı kurrâ arasında “ي” ve “ت” okunması hususunda ihtilaf yaşanmıştır. İbn Kesir, Ebû Amr, Kisâfî, Hamza ve Âsım وَاذْ يَرَىٰ فِيهَا عِزًّا وَاذْ يَرَىٰ فِيهَا عِزًّا şeklinde “ي” ile Nâfi ve İbn Âmir ise وَاذْ يَرَىٰ فِيهَا عِزًّا şeklinde “ت” ile okumuşlardır. Ayrıca İbn Âmir âyetin اذْ يَرُونَ الْعَذَابَ altı çizili kısmını يَرُونَ şeklinde meçhul fiil olarak okumuştur.⁶⁶

Müellif, يَرَىٰ fiilini gözle görme anlamında değerlendirip tek mef'ule müte'addi olduğunu göstermek için اذْ يَرَىٰ فِيهَا عِزًّا kısmını “ت” ile okuyanların kıraatini ve اذْ يَرُونَ الْعَذَابَ kısmını delil getirmiştir. Vermiş olduğu farklı misallerle يَرَىٰ fiilinin tek mef'ul için kullanıldığını farklı âyetler ışığında ortaya koymuştur.⁶⁷ Bu açıklamalarından sonra ifadeyi اذْ يَرَىٰ فِيهَا عِزًّا şeklinde okuyanların hüccetlerini sıralamıştır. Ona göre “ي” ile okuyanların kıraati doğrultusunda kendilerine azap vaat edilenler, azabı Hz. Peygamber ve Müslümanların bildiği şekilde hakkıyla müşahede edememişlerdir. İkinci hüccetlerine gelince وَاذْ يَرَىٰ فِيهَا عِزًّا kısmının gaib siga olduğuna işaret edip kendisinden önce geçen اذْ يَرُونَ الْعَذَابَ şeklindeki söz konusu âyetin ilk bölümüne atıf olduğunu söylemiştir. Bu şekilde okuyanların hüccetlerini sıraladıktan sonra ifadenin kendisinden önce ve sonraki kısımla benzeşik olup uyum sağlaması açısından gaib siga ile okunmasının daha evla olacağını ifade etmiştir.⁶⁸ Müellif, “ي” ile okuyanların hüccetlerinden sonra ifadeyi “ت” ile okuyanların delillerini serdetmiştir. O, “ت” ile yapılan okumadaki maksadın bizzat Hz. Peygamber olduğu ve bu şekilde kıraat vechilerinin Kur'ân'da sıkça tekrarlandığını aktarmıştır. Zira “ت” ile yapılan okumayla gaib kastedilmez, eğer gaib kastedilirse Hz. Peygamber'in buradaki gaibi bilemeyeceği, aksine gaib siga ile Hz. Peygamber dışında kalanların murat edildiği anlaşılmaktadır. Kaldı ki muhatap siga ile nida yapılırsa bile *“Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”* (el-Bakara 2/106) âyetinde Hz. Peygamber'in şahsında Peygamber dışında kalan herkesi genellediği açıktır şeklinde kıraat vechini ifade etmiştir.⁶⁹ Burada görüldüğü üzere Fârisî geçen kıraatle ilgili farklı hüccetler bağlamında âyetlerden istifade etmekle düşüncesini temellendirmeye gidip hangi kıraat vechinin daha genel geçer olduğunu göstermek için “evla” ifadesini kullanmıştır.

4.6. Çoğu Kurrânın Takip Ettiği Kıraati Tercih Etmesi

Fârisî'nin takip ettiği farklı yöntemler yanında çalışması boyunca müşahede edildiği üzere birçok yerde karilerin çoğunluğu tarafından tercih edilen kıraat vechilerini ön plana çıkarmaya çalıştığı izlenmiştir. O, bazı durumlarda aynı kıraat vechi için sahâbe kıraati, dil olgusu, Arab şiiri vb. argümanlardan istifade

⁶⁴ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 2/283.

⁶⁵ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 2/383.

⁶⁶ İbn Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, 173.

⁶⁷ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 2/259. Farklı örnekler için bkz. en-Nahl 16/85; ez-Zümer 39/60.

⁶⁸ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 2/261-262.

⁶⁹ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 2/262. Farklı örnekler için bkz. el-Enfâl 8/70; el-Bakara 2/107; el-Bakara 2/165.

etme yolunu tercih etmiştir. Müellifin, çoğunluğun kıraatini tercih ettiğini göstermek için *قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُ مَا نُنزَلُ* "Musa ise, Andolsun bunları ancak göklerin ve yerin Rabbinin, apaçık deliller olarak indirdiğini kesinlikle biliyorsun." (el-İsrâ 17/102) âyetinde geçen altı çizili ifadeye yaklaşımı örnek verilebilir. Bahsi geçen ifadeyle alakalı kurrâ arasında *عَلِمْتُ* ifadesindeki "ت" harfini sadece Kisâî'nin zamme ile (*عَلِمْتُ* şeklinde) geriye kalanların ise fetha şeklinde okuduklarını aktarmıştır. Buradaki farklı vecihlere değindikten sonra her iki grubun hüccetlerini sıralamıştır. Fârisî'ye göre fetha ile okuyanların hücceti, *لَئِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُوا أَمْرَهُ* "Eğer azabı üzerimizden kaldırırsan, mutlaka sana inanacağız..." (el-Â'râf 7/134) âyetinde geçen altı çizili kısımdır. Dolayısıyla ibarenin hüccet bağlamında fethalı okunması ilahi mesajın muhataba (Firavun) ulaştırılması maksadıyla söylendiğini göstermektedir. Zira müellif de çoğunluğun görüşünü tercih etmekle anlamın bu şekilde daha sahil olacağını ifade etmiştir.⁷⁰ Daha sonra fetha ile okuyanların görüşlerini değerlendirerek Kisâî'nin zamme⁷¹ şeklindeki okuyuşuna değinmiştir. Fârisî ifadeyle ilgili harekeden dolayı meydana gelen iki farklı okuyuş arasında zahiren bir çelişkinin olduğu düşüncesini bertaraf etmek için okuyucunun zihin dünyasındaki bulanıklığı giderme adına meseleyi soru sorarak çözmeye çalışmıştır. Zira ibarenin zamme ile okunması neticesinde "Musa ise, Andolsun bunları ancak göklerin ve yerin Rabbinin, apaçık deliller olarak indirdiğini kesinlikle biliyorum." şeklinde anlam olarak yeni bir tevcih kazandığı görülmektedir. Hâlbuki burada bilmesi gereken asıl kişi risalet elçisi olmayıp muhatap durumdaki Firavun'un kendisidir. Fârisî buradan hareketle Hz. Musa'nın risaletin içeriğini bilmesine rağmen nasıl olur da "ben biliyorum" demektedir şeklindeki yaklaşımıyla münferit yapılan okuyuşlara sıcak bakmadığını göstermiştir. Zira böyle bir ifade karşıt durumdaki muhatap için delil teşkil etmez. Bu düşüncesinden sonra Kisâî'nin zamme ile yaptığı okumayı te'vile yorarak *قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ* "Firavun, Bu size gönderilen peygamberiniz, şüphesiz delidir, dedi." (eş-Şuarâ 26/27) örneğini delil sunmuştur. Aslında fetha ile okumakla çoğu kurrânın tercih ettiği vechin aynı maksadın ifade edilmediğini söylemiştir. Çünkü âyetin tefsirine göre Firavun, Hz. Musa'ya mecnun demekle hakikatte delilin güvenilir ve kendisinden peygamber olamayacağını göstermeye çalışarak Peygamber'i kinamaya ve azarlamaya çalışmıştır.⁷² Neticede zamme ile yapılacak okumanın Peygamber'in aleyhine işleyecek bir durum olacağından dolayı buna sıcak bakmadığını göstermiştir. Öte yandan zamme ile okuyanların Hz. Ali'yi (öl. 40/661) referans göstermelerinin iddiadan başka bir şey olmadığını söyleyerek çoğu kurrânın tabi olduğunu ortaya koymuştur.⁷³

4.7. Tevcihe Başvurması

Kur'ân kıraatlerinde Arab dili bağlamında tevcih kavramına başvurulmuştur. Tef'îl babında kullanılan "v-c-h" fiili hakkında Arab dili konusunda mütehasıs sayılan İbn Manzur (öl. 711/1311) tevcihi, "birini şerefli saymak, yönlendirmede bulunmak, kişinin dikkatini bir şeye yönlendirmek" şeklinde açıklamıştır.⁷⁴ Kıraat ile ilgili yazılan eserlerde eser sahiplerinin kıraat vecihlerini ele alırken tevcihi; kıraatlerin anlamlandırılması takdiri hallerini tespit ve dilsel konularda referans almışlardır. Ayrıca kıraat alanında meydana gelen tartışmaların tarihsel gelişimine bakıldığında Hz. Peygamber veya sahâbe ile başladığı görülmektedir. Çünkü ihticac alanında yazılmış eserlerde kavramın "tevcihu'l-kıraat" olarak isimlendirilmesi tevcih ile ihticacın aynı gaye için kullanıldığını ortaya koymaktadır.⁷⁵

Tefsirlere serpiştirilen kıraat vecihleriyle beraber kıraat alanıyla ilgili yazılan kaynaklarda da aynı minval üzere kıraat vecihleri temellendirilmeye çalışılmıştır. Genel olarak tevcih ve ihticac kavramı; Hz. Peygamber'in kıraate dair vecihleri, hadisler, Mushaf hattı, sahâbe, tâbiîn, Arab dili ve Arab şiirleri etrafında şekillenmiştir. Müellifimiz de aynı şekilde eserinde kıraat olgusunu tartışırken bu yöntemlerden uzak kalmamıştır. Bu aşamada konuyla ilgili Fârisî'nin ihticacla alakalı menheci örnekler ışığında incelenecektir.

⁷⁰ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 5/122. Farklı örnekler için bkz. en-Neml 27/13-14; ez-Zuhuf 43/49.

⁷¹ İbn Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, 386.

⁷² Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 5/123.

⁷³ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 5/123.

⁷⁴ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, "Vecehe", 5/3262.

⁷⁵ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 366.

4.7.1. Tevcih Yaparken Âyetlerle İstişhad Yapması

Fârisî'nin üslubuna baktığımızda kullandığı yöntemlerden biri âyetleri kıraat ilmi açısından temellendirme maksadıyla yine âyetlerden istifade etmeye çalışmasıdır. Nitekim eserini incelediğimizde birçok yerde sergilemiş olduğu bu yaklaşımıyla ön plana çıkmaktadır.⁷⁶ Müellifin, kıraati tevcih noktasında şu âyet örnek verilebilir: *“Hani sen müminlere: Rabbinizin, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi? diyordun.”* (Âl-i İmran 3/124) Fârisî'nin burada yaptığı ilk şey, âyette geçen altı çizili kısım ile ilgili kurrânın benimsediği okuyuş vecihlerine değinmesidir.⁷⁷ O, İbn Âmir'in ifadeyi *مُنزَلِينَ* şeklinde okuduğunu⁷⁸ geriye kalanların ise “ز” harfini tahfif (şeddesiz) biçimde okuduklarını ifade etmiştir. İfadeyle alakalı farklı okuyuş vecihlerine değindikten sonra her iki okuyuşun da Kur'ân'da kendilerine yer bulduklarını göstermek için kıraat farklılığını âyetlerle desteklemiştir.⁷⁹ Buradaki ifadenin if'âl ve tef'il babında iki farklı şekilde okunmaları göze çarpmaktadır.

Fârisî, yukarıdaki bilgileri serdettikten sonra İbn Âmir'in ifadede geçen “ز” harfini şeddeli okumasının Kur'ân'daki karşılığını yansıtma adına hüccet arayışına girmiştir. İbn Âmir'i destekleyici mahiyette tef'il babında okunan *نَزَّلَ الْمَلَكُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ* fiili için *نَزَّلَ* fiili için *مَزَّلَ* melekler ve Ruh (Cebrail) o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner.” (el-Kadr 97/4) âyetindeki altı çizili ifadeyi kanıt olarak göstermiştir. Ayrıca fiilin şeddeli okunmasında mutava'at (kabullenme) anlamı olduğunu yansıtma amacıyla *نَزَّلَ* fiilinden *فَنَزَّلَ* örneğini getirerek İbn Âmir'in okuyuşunu başka bir âyetle temellendirmiştir. Müellif, İbn Âmir'in okuyuş vechini pekiştirmek için Kur'ân'da bu vechi destekler mahiyette şu âyeti delil göstermiştir: *وَلَوْ أَنَّا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَكَةَ* “Biz onlara melekleri de indirseydik.” (el-En'âm 6/111) Fârisî bu yöntemi kullanarak aynı zamanda çoğunluğun dışında kalan okuyuş vecihlerine de teveccüh göstermiştir.⁸⁰ İbn Âmir'in okuyuş vechini temellendirdikten sonra ifadeyi tahfif şeklinde okuyan çoğunluğun gerekçelerini de farklı âyetlerle desteklemiştir. Destek olarak sunduğu örneklerden biri *وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكَ الْقَصِيِّ الْأُمْرُ ثَمَّ لَا يَنْظُرُونَ* “Bir de dediler ki, Ona (açıktan göreceğimiz) bir melek indirilseydi ya! Eğer (öyle) bir melek indirseydik artık iş bitirilmiş olurdu, sonra da kendilerine göz açtırılmazdı. (Hemen helak edilirdiler)” (el-En'âm 6/8) âyetidir. Fârisî, tevcihini yansıtma adına âyette geçen altı çizili iki ifadenin if'âl babında okunmasının tef'il ve öbür bablardan daha kapsayıcı olduğunu ifade etmiştir. Çoğunluğun tercih ettiği if'âl babının kapsayıcılığını yansıtma için *وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ* “Kur'ân-ı indirdik ki düşünsünler.” (en-Nahl 16/44) ve *إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ* “Şüphesiz, biz onu (Kur'ân-ı) Kadir gecesinde indirdik.” (el-Kadr 97/1) âyetleriyle istişhadta bulunmuştur.⁸¹

4.7.2. Kabile Lehçeleriyle Tevcih Yapması

Müellifin kıraatleri tevcihte kullandığı yöntemlerden biri de farklı lehçelerden esinlenerek yapılan okuyuş farklılıklarını temellendirmeye çalışmış olmasıdır. Zira âyetlerle ilgili tevcih yaparken bazen lehçe isimlerini zikretmeden âyette geçen farklı okuyuş vecihleri sunmuştur. Sözelimi o, *قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلَكِنَا* “Şöyle dediler: Sana verdiğimiz sözden kendi isteğimizle caymış değiliz” (Tâhâ 20/87) âyetini misal getirmiştir. Fârisî, âyette geçen altı çizili ifadeyle ilgili birtakım ihtilafların yaşandığını aktarmakla beraber buradaki lehçe isimlerine temas etmemiştir. Buradaki “م” harfini İbn Kesir, İbn Âmir ve Ebû Amr'ın, kesre ile okumalarına mukabil;⁸² Hamza ve Kisâî'nin ise aynı harfi zamme ile okuduklarını nakletmiştir.⁸³ Ayrıca Fârisî ihtilaflara değindikten sonra ortaya çıkan farklı okuyuş vecihlerinin lügat olduklarını hatırlatmıştır.⁸⁴

⁷⁶ Âl-i İmran 3/120.

⁷⁷ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 3/75.

⁷⁸ İbn Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, 215.

⁷⁹ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 3/75.

⁸⁰ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 3/75.

⁸¹ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 3/76. İf'âl babı için bkz. el-Hadid 57/25; ez-Zümer 6/69; el-Furkân 25/21.

⁸² Müellifin işaret ettiği gibi İbn Amir'e isnad edilen iki farklı okuyuş vechi ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi kesre öbürü ise fetha şeklinde olmuştur. Bkz. Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Ahrufu's-se'a li'l-kıraat*, thk. Abdulmuheymin Tahhan (Mekke: Mektebetü'l-Menar, 1408), 423.

⁸³ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 5/244.

⁸⁴ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 5/244.

Daha sonra kesre ile okunan vechin yaygın olduğuna temas ederek fetha ile okunan vecihte de farklı bir lügatin varlığını göz ardı etmemiştir. Müellif lehçe bazında “م” harfinin zammeli okunması neticesinde ifadenin ya مَالِكِ isminin ya da مَالِكِ isminin masdarı olacağını aktarmıştır. Bu iki farklı ismin masdarına binaen yaptığı saptamalar sonucunda eğer zamme ile okunmasıyla مَالِكِ'nun masdarı kastedilmişse bununla mülkün kastedilmediğini ifade etmiştir. Ayrıca müellif, Ebû'l-Hasan'dan yaptığı aktarıma göre zamme ile okunan vechin مَالِكِ isminin masdarı olmasının daha kuvvetli olduğunu dillendirip onunla masdar konusunda aynı düşündüğünü göstermek için ifadeyle ilgili lehçeler arasındaki farklılığı ortaya koymuştur.⁸⁵

4.7.3. Dil Olgusuyla Tevcih Yapması

Dil olgusundan uzak durmayan Fârisî, Arab dilindeki maharetiyle dikkatleri çekici bir özelliğe sahiptir. Kendisinden önceki birikimden istifade yoluna gitmiş olan müellif zaman zaman bazı kıraat vecihlerindeki okuyuşların sabit ve sahih bir temel üzerinde olduklarını yansıtmaya adına, kıraatleri dil ile temellendirmeyi seçmiştir. Arab lehçeleri arasında farklı okuyuş vecihleri bağlamında değerlendirilen قَالَ فَالِیْنَ بِخَبِيْتِيْ “Harun: Ey anam oğlu! Saçımı sakalımı çekme.” (en-Nahl 20/94) âyetindeki altı çizili kısım olmuştur. Fârisî, ihtilafli ifadedeki “م” harfini İbn Kesir, İbn Âmir, Nâfi ve Âsım'ın fetha ile okumalarına karşılık; Hamza, Kisâî ve İbn Âmir'in ise kesre ile okuduklarını aktarmıştır.⁸⁶ Fârisî, farklı okuma yapılması neticesinde iki vechin ortaya çıktığını ifade ederek يَا اِبْنَ اُمَّا şeklinde okunmasıyla اُمَّا'nın kastedildiğini söylemiştir. Bunun neticesinde اُمَّا'daki elif, nida halinde bulunan يا غلام (nida olmadığı zaman غلامی şeklindedir.) ifadesindeki elif harfi gibi izafeden dolayı hafzedildiğini söylemiştir.⁸⁷ Aynı şekilde nidanın münadayla beraber muzafu ileyhe izafe edilmesi durumuna يا غلام غلامی şeklinde olması gerektiğini dilsel faktörden yararlanarak açıklamıştır. Fârisî bu tür okuyuş vecihlerinin Arab dilinde yaygın olmasıyla beraber meramı dile getirme bağlamında farklılık arz ettiğini ifade etmiştir. Daha sonra يَنْتَوُّمُ ifadesinin dildeki açılımının fetha üzere okunması neticesinde يا غلام اُمِّي şeklinde olduğunu söylemiştir. Ayrıca اِبْنَ ve اُمَّ ifadelerinin tek isim sayılmakla ikincisinin fetha üzere mebni, birincisinin ise خمسة عشر terkiibindeki birinci kısmın son harekesine nispetle fetha üzere olduğunu göstermek maksadıyla meseleyi temellendirmeye gitmiştir.⁸⁸ İkinci vecih ise اِبْنَ اُمَّ ifadesindeki اِبْنَ ifadesinin “ي” harfi hafzedilerek اُمَّ ifadesine izafe edilmesi şeklindedir. Zira bunun aslı يا اِبْنَ اُمِّي halindedir.⁸⁹

4.7.4. Kıraatleri Mahreçler Bağlamında Tevcih Etmesi

Kıraatlerin tevcihi noktasında farklı yöntemler kullanan Fârisî'nin takip ettiği üslup şekillerinden biri okuyuş vecihlerini harflerin mahreçleriyle destekleyerek açıklamaya çalışmasından ibarettir. Bilindiği üzere harflerin mahreçleri tablosunda her bir harfin kendine has bir çıkış yeri bulunmaktadır.⁹⁰ Fârisî'nin bu bağlamda meseleye konu edindiği örnek وَاللّٰهُ يَفْقَهُنَّ وَيُنصِتُ وَاللّٰهُ يُرْجِعُهُنَّ “(Rızkı) Allah daraltır ve genişletir. Ancak ona döndürüleceksiniz.” (el-Bakara 2/245) âyetindeki altı çizili kısımdır. Bu kısım ile ilgili “ص” harfinin “ص ve س” şeklinde okunduğu görülecektir. Elbette ki bu farklı okumalar harfin mahreci dışında okunmasını beraberinde getirecektir. Bu bağlamda İbn Kesir, hem buradaki ifadeyi يَنْسُطُ hem de A'raf Sûresindeki ifadeyi بَسْطَةً (el-A'râf 7/69) şeklinde okumuştur. Buna mukabil Nâfi ise her iki ifadeyi يَنْصِتُ ve بَسْطَةً şeklinde okumuştur.⁹¹ Âsım'ın da iki ifadeyi “س” şeklinde okuduğu;⁹² Ebû Amr, Kisâî ve Hamza'nın da aynı şekilde iki ifadeyi “س” ile okudukları rivayet edilmiştir. Bununla beraber Ebû Amr ve Kisâî'nin grubunda olan Hamza'nın الْمُصْطَبُونَ (et-Tûr 52/37) ifadesindeki “ص” harfini “ز” harfi ile işmam (harfi koklama) ederek الْمُصْطَبُونَ şeklinde okuduğu ayrıca rivayet edilmiştir.⁹³

⁸⁵ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 5/245.

⁸⁶ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 5/248.

⁸⁷ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 5/248.

⁸⁸ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 5/248.

⁸⁹ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*, 5/248.

⁹⁰ el-Cezerî, *en-Neşr*, 1/199.

⁹¹ İbn Haleveyh, *el-Hücce fi'l-kırâ'âti's-seb'a*, 99.

⁹² İbn Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, 186.

⁹³ İbn Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, 186.

Fârisî burada harfleri birbiriyle tebdil ederek okuyanların vecihlerini farklı şekillerde açıklamıştır. O, buradaki *يَبْسُطُ* ifadesinde geçen ‘ط’ın isti‘al (dilini yukarı yükselmesi) harfi olduğu ve bu harfin üst damağa yükselerek çıkarıldığına işaret etmiştir. Buna karşılık aynı ifadede geçen “س” harfinin üst damağa değil aksine alt damağa temas eden istif‘al (dilini aşağı inmesi) mahrecinden olduğunu söylemiştir. Buradan hareketle iki harfin aralarındaki mahreç farklılığına temas edip harflerin çıkması gereken mahrecinden soyutlandığına değinmiştir. Bunun neticesinde “س” harfinin “ط” harfinin mahrecinden çıkarılmasını kerih görmüştür.⁹⁴ Müellif bu tespitlerde bulduktan sonra Hamza’nın kıraat vechine göndermede bulunarak “س” harfinin aksine “ز” harfinin “س”nin mahrecinden çıkarılmasında bir kerahet görmemiştir. Farklı vecihlerle konuyu açıklamaya çalışan Fârisî’ye göre dilin mahreç olarak yükselip aşağı inmesi, aşağı inip yukarı yükselmesinden daha kolay olmaktadır.⁹⁵ Ayrıca Hamza’nın “ز” harfini işmam ile okuması bahsi geçen iki harfin aynı mahreçten çıkması demektir. Bundan ötürü mahreçler noktasında kendisiyle farklı düşünmüştür. Zira düşüncesini pekiştirme adına ‘س’nin hems (sesle beraber nefesin akması) ‘ط’ın ise cebr (hemsin zıddı olarak sesin ortaya çıkması, akması veya sesin akması neticesinde nefesin akmaması) sıfatına sahip olduğuna dikkatleri çekerek iki harfin mahreç ve sıfat bakımından aynı olmadığını hatırlatmak suretiyle buradaki farklılığı belirtmiştir. Çünkü ‘ط’ın “س” harfine benzemesinden ziyade “ز” harfinin “س” harfine hem mahreç hem de sıfat açısından daha benzer ve yakın olduğu ortadadır. Müellif harfleri asli suretleriyle okumanın gerekliliğiyle beraber bazı durumlarda birbirinin yerine okunmalarında bir sakınca olmadığını söyleyerek harflerin mahreçleriyle ilgili yaklaşımını ortaya koymuştur.⁹⁶

4.7.5. Kıraati Anlam Cihetiyle Tevcih Etmesi

Fârisî’nin takip ettiği yöntemlerden birisi görüleceği üzere farklı bablarda okunmasına rağmen kıraatin aynı anlamı yansıtması şeklindeki yaklaşımıdır. Bu hususu gösterme adına *وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ* “Eğer Allah’ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı...” (el-Bakara 2/251) âyeti verilebilir. Müellif, eserin genel işleyişinde takip ettiği yöntemini burada aynı şekilde aksettirerek kıraatle ilgili kurrâ arasında yaşanmış ihtilafa değinmiştir. Onun aktarımına göre altı çizili kısımla ilgili yaşanan ihtilaf şöyledir: Kurrâdan İbn Kesir ve Ebû Amr altı çizili kısımdaki “د” harfini fetha ile *دَفَعُ* ile *دَفَعُ* *عَنْ الَّذِينَ آمَنُوا* “Şüphesiz, Allah inananları savunur.” (el-Hac 22/38) kısmında geçen aynı ifadeyi *دَفَعُ* şeklinde okumuşlarken Nâfi ise her ikisini *دَفَعُ* ve *دَفَعُ* şeklinde elif harfi ekleyerek okumuştur. Âsım, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî birinci ifadeyi *دَفَعُ* ikincisini ise *دَفَعُ* kalıbında okumuşlardır. Ayrıca Âsım’ın altı çizili ifadeyi hem *دَفَعُ* hem de *دَفَعُ* şeklinde iki şekilde kıraat ettiğine değinmiştir.⁹⁷

Yukarıdaki açıklamalara binaen Fârisî ilgili ifadenin farklı değerlendirilmiş olmasından hareketle anlam açısından birtakım tespitlerde bulunmuştur. Ona göre kıraatin *دَفَعُ* şeklinde olması iki ihtimal doğurur: Birinci ihtimalde göre, *دَفَعُ* kelimesi *دَفَعُ* fiili için masdar olup *دَفَعُ* şeklinde dir. Müellif *دَفَعُ* ve *دَفَعُ* vezninde gelen ifadelerin bu şekilde masdar olmalarında sakınca görmemiştir. İkinci ihtimalde ise *دَفَعُ* için masdar olabileceğine *دَفَعُ* *عَنْ الَّذِينَ آمَنُوا* kısmını referans göstererek bu şekilde okuyanların vechine delil sunmuştur. Dolayısıyla *دَفَعُ* ibaresi burada *دَفَعُ* için masdar olup ifade *دَفَعُ* *عَنْ الَّذِينَ آمَنُوا* şeklinde olmaktadır. Ayrıca Fârisî burada geçen mufa‘ale babındaki *دَفَعُ* ifadesinin zihinlerde karışıklığa mahal vermemesi için farklı bir âyet getirmiştir. Şöyle ki, iki kişi arasında bir işi ifa etme maksadıyla mufa‘ale babında kullanılan *دَفَعُ* *عَنْ الَّذِينَ آمَنُوا* *فَاتَّخَذُوا* *اللَّهُ أُمَّةً يُؤْفَكُونَ* “Allah onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar!” (et-Tevbe 9/30) âyetindeki altı çizili ifadeyle mufa‘ale anlamında olmadığına dikkatleri çekmiştir. Bu tespitlerinden sonra masdarın ister *دَفَعُ* ister *دَفَعُ* vezninde okunmasıyla anlam olarak bir farklılığa sebep olmayacağına iki veznin birbirine yakın olduklarını söyleyerek ifade etmiştir.⁹⁸ Müellif, masdarların farklı kalıplarda okunmasıyla anlamda bir farklılığa sebebiyet vermediğine yapılan farklı kıraat vecihlerini inceleyerek sunmuştur.

⁹⁴ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-‘aşri*, 2/347.

⁹⁵ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-‘aşri*, 2/348.

⁹⁶ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-‘aşri*, 2/348.

⁹⁷ İbn Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, 187.

⁹⁸ Fârisî, *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-‘aşri*, 2/354.

Sonuç

Çalışmaya konu edindiğimiz *el-Hücce fî 'ileli'l-kırâ'ati's-seb'a* eserini kıraat ilmi açısından ele alarak şu tespitlerde bulduk: Genel olarak yaptığımız saptamalar doğrultusunda Fârisî'nin kıraatlere yaklaşım yönteminin çoğu kurrâ tarafından benimsenen vecihler olduğu görülmektedir. Bu tutumuyla beraber zaman zaman kıraatler hususunda kurrâ arasında tek kalan kişilerin kıraat vecihlerini müdafa etme adına dilsel olgulardan da istifade ederek münferit kalan okuyuşları temellendirme gayretinde olduğunu tespit ettik. Fârisî'yi ulema nezdinde önemli kılan etkenlerin başında dil olgusu yanında kıraatleri yoğun bir şekilde işlemedir. Öte yandan bulunduğu bölgedeki âlimlerden istifade ederek farklı yerlerde bulunan ilimle muttasif şahsiyetlerden yararlanmak için rihleler düzenlemiş olması kendisine ayrıca itibar kazandırmıştır. Bunun yanında etrafında cereyan eden Kur'ân ve kıraat karşıtlarının ithamları bağlamında, eseri her ne kadar kıraatlerle sınırlı değilse de Kur'ân ve kıraatlerini müdafa amacıyla çalışmasında yoğun bir savunma hareketine girmiştir. Müellifin özelliklerinden biri de eserinde tespit edildiği üzere ilmi birikimini çağdaşı olan ve olmayan iki tarikten almış olmasıdır. Bu hususu çalışması boyunca kıraatleri temellendirmede hocalarını referans göstermekle ortaya koymuştur. Özellikle İbn Mücahid'den almış olduğu dersler hocasının kıraatlerdeki yöntemini edinmenin yanı sıra, kendisine kıraatleri dil ekseninde değerlendirme mahareti kazandırmıştır.

Klasik medrese eğitiminde kullanılan çok sayıda şerh ve haşiyede kendisinden istifade edilen Fârisî, birçok yöntem kullanmakla beraber kıraatleri temellendirmede harflerin mahreçleriyle de tevcihe giderek farklı birtakım maharetlerin kendisinde toplandığını ortaya koymaktadır. Öte yandan zamanın hükümdarı Seyfüddeve'ye eserinde ithafen övgüler dizmiş olması yaşadığı dönemdeki yöneticilerin ulemaya karşı teveccühlerini gösterdiği gibi ulemanın da zaman zaman iktidarın desteğini alarak ilmi çalışmalar yaptıklarını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın genel seyri içinde edindiğimiz tespitler doğrultusunda Fârisî, kıraatleri tevcih esnasında bir çok argüman kullanmış olmanın yanı sıra âyetleri âyetle desteklemek suretiyle düşüncesini temellendirme çabasında olmuştur. Bununla beraber birçok yerde kıraatlerin tashihi için hadislerin dil özelliğinden de istifade etmiştir. Zira bu yaklaşımı onu sürekli canlı tutmuştur. Fârisî'nin kıraatlerle harmanlanmış eserini öteki çalışmalardan ayıran karakteristik özelliklerinden biri de kıraatler arasında tezahür eden çelişki gibi görünen hususları çözme yöntemi olmuştur. Nitekim edindiğimiz tespitler bağlamında birçok eser sahibi çalışmalarında kıraatleri sadece nakletmekle yetinmişken Fârisî, okuyucuyu nakillerle baş başa bırakma yerine soru-cevap yöntemiyle zihin karışıklığını gidermeye çalışmıştır. Zira bazı kıraat vecihleri farklı kurrâ ve tarikler tarafından değişik okuyuş vecihleriyle arz edildiği için okuyucuda kıraatler hakkında zihin karışıklığına sebep olabilmıştır. Fârisî, buradan hareketle eserinde sorulması muhtemel olabilecek birtakım farazi yaklaşımlar sergileyerek okuyucuda belirmesi muhtemel olan karışıklıkları çözmeye çalışmıştır.

Fârisî her ne kadar kurrâ olmasa da filolog olma özelliğiyle Fatıha Sûresinden başlayıp Nas Sûresine varıncaya kadar Arab dili bağlamında her bir kıraati dakik bir şekilde incelemiştir. Zira "bir vechiyle de olsa Arab diline uyma" şartı müellifi bu konuda ayrı bir çaba sarf etmeye yöneltmiştir. Öyle ki eseri boyunca kıraatlerin sahih sayılması için kıraatlerde bulunması gereken Hz. Osman'ın Mushaf'ına uyması, sahih bir senetle Hz. Peygamber'e ulaşması ve bir vechiyle de olsa Arab diline uyması gibi şartlar sıralamıştır. Bunların içinde birinci şart olan Arab diline uyma şartı ön planda olmuştur. Fârisî'nin bu yaklaşımından hareketle, kıraatleri dil silsilesi vasıtasıyla Hz. Peygamber'e nispet ederek ortaya koymaya çalıştığını söylemek zor olmasa gerektir. Doğal olarak kıraatlerin sıhhatini belirgin bir hale getirmenin sacayağından birini teşkil eden Arab diline uyma şartı, müellifin de ısrarla üzerinde durduğu gibi kıraatleri billurlaştırın arka plandaki önemli bir argüman mesabesinde. Ayrıca alanında önemli sayılan çalışması, seb'a kurrâsına dair okunan kıraatlerin tahriçlerini yapmakla ön plana çıkmıştır. Bununla beraber kıraatleri değerlendirirken belli bir kategoride "esah", "evla", "hasen", "ekser" gibi kavramları kullanmak suretiyle

kıraat vecihleri bağlamındaki değerlendirmeleri için birtakım terimleri zikrederek yöntemine dair okuyucuya tarzını yansıtmıştır.

Fârisî kıraatleri dil açısından değerlendirirken bazı kıraat vecihlerini şaz olarak addetmiştir. Kendisi her ne kadar dil olgusuna önem atfetmişse de dil ekseninde bazı ayıklamalara gitmiştir. Zira her kıraati dil ekseninde sahil saymak ona göre muhal bir durum arz etmektedir. Öyle ki kıraatleri Arab dilinin tamamına serpiştirmek hatalı olacaktır. Çünkü bazı lehçeler dilin bütünselliği içinde az kullanılmaları hasebiyle şaz durumuna düşmelerinden dolayı sağlam bir ölçek olamamaktadır. Bu tür kıraatleri benimsemediğini yansıtmak için çalışmasında en çok zikredilen kabile lehçelerini tercih etmiştir. Sonuç olarak Fârisî, eserinde önceki birikimlerden de istifade etme yoluna başvurarak kendi dönemiyle beraber sonraki zaman dilimlerinde yapılan çalışmalara projektör görevi görmüştür.

Beyanname

1. **Finans/Teşvik:** Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir.
2. **Çıkar Çatışması:** “Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.
3. **Etik Beyan:** “Yazar bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir.

Kaynakça

- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşar Avvad Maruf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâm, 2001.
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Şerhu's-sünne*. thk. Şu'ayb Arnavut. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1983.
- Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Debb'a. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlim, 1. Basım, ts.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İsam Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Ahrufu's-seb'a li'l-kıraat*. thk. Abdulmuheymin Tahhan. Mekke: Mektebetü'l-Menar, 1. Basım, 1408.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *Kitabu't-teysiri fi kıraati's-seb'i*. Kahire: Mektebetü't-Tabiîn, 2008.
- Mûsilî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî. *el-Muhtesip fi tebyini vucihî şevazi kıraati ve'l-idahi anha*. Vezâretü'l-Evkâf, 1999.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *Nüzhetü'l-elibbâ' fi tabakâti'l-üdebâ'*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1998.
- Fârisî, Ebû Alî el-Hasan İbn Abdilgaffar. *el-Hüccetu li'l-kıraati'l-'aşri*. thk. Ali Muhammed Mu'avvid Adil Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-İlim, 1. Basım, 1971.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Abdulfettah İsmail Şelebi. ts.
- İbn Haleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hamdân el-Hemedânî. *el-Hüccetu fi'l-kırâ'âti's-seb'a*. thk. Abdulali Salim Mükerrrem. Beyrut: Dâru's-Şuruk, 3. Basım, 1979.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbetehü'l-'ayân*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdir, 1. Basım, 1978.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslüm. *Te'vilu muşkilati'l-Kur'ân*. el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. thk. Ahmed Fâris eş-Şidyâk. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İbn Mücahid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî. *Kitabu's-Seb'a*. thk. Şevki Zayıf. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2009.
- İbn Nedim, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *Kitabü'l-Fihrist*. thk. Rıza Teceddüt. Tahran: 1. Basım, 1971.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1. Basım, 2001.
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-tarih*. çev. Beşir Eryarsoy, Ahmet Ağırakça, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özeydin. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008.
- İbnü'l-Cezeri, Muhammed b. Ali. *Gayetu'n-nihayeti fi tabakatu'l-kurrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlim, 1971.
- Kâdî, Abdulfettah. *el-Buduru'z-zahiretu fi'l-kıraati'l-'aşereti'l-mütevâtire*. Mısır: Mektebetu Mustafa Albani el-Halebi, 1955.

- Kalaç, Habip. *Sahâbenin Kıraatı ve Kaynaklık Değeri*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Nehhas, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî. *İrabu'l-Kur'ân*. thk. Zehir Gazi Zahid. Beyrut: Alimu'l-Kütüb, 1988.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. "Ebû Ali el-Fârisî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/88-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Rûmî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî. *Mu'cemü'l-üdebâ'irşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslam, 1. Basım, 1993.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn) Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *Kitabu Sibeveyh*. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 3. Basım, 1988.
- Şelebi, Abdulfettah İsmail. *Ebû Ali el-Fârisî*. Cidde: Dâru'l-Matbu'ati'l-Hadis, 3. Basım, 1989.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ezecî el-Bağdâdî. *et-Tibyan fi i'rabi'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed Bicavi. İhyau'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- Ünal, Mehmet. "Bir Kıraat Terimi Olarak Hüccetin Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi". *İslami Araştırmalar* 17/1 (2004), 69-83.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh Şihâbüddîn el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. thk. Ferit Abdulaziz el-Cüнді. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *M'arifetu'l-kurrâ ala tabakati'l-asar*. thk. Salih Muhammed Abbas Şu'ayb Arnavutî. Beyrut: Müessesetü'r-Risaleti, 2. Basım, 1998.
- Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*. thk. Muhammed b. Ali el-Mahalli. el-Mektebetü't-Teymuriyye, 1919.